

NA NOMU DIGIDIGI NI KENA SAQATI NA LAWA **ME VAKATABUI NA TAU NI KUITA**

NA CAVA E CAVUTI KINA ME LAWA E SAQATA NA TAU NI KUITA?

Oqo nai ulutaga e vakayagataka o koya ka mona-taka na kena sagai me veisautaki na lawa (Green MP Sue Bradford)! Era tiko na veilawalawa eso, wili kina ko Barnados, Plunket kei koya na Children's Commissioner, ka ra tokona vakaukauwa sara me sa muduki na veivakana-kuita-taki.

NA CAVA SARA MADA E TUKUNA NA LAWA

E 59 na kaukauwa e soli tiko vei ira nai tubutubu ni gone.

- (1) E tu na galala vei ira nai tubutubu se ko ira era qaravi ira tiko na gone, me ra vakayagataka ena sala kaukauwa na nodrai le kevaka, ena sala oya ena rawa kina na veika oqo –
  - (a) me tarova se vakalailaitaka na leqa e rawa ni tara na gone, se e dua tale na tamata; se
  - (b) me tarova na gone mai na nona rawa ni vakayacora, se mai na nona sa vakayacora sara tiko ga nai tovo ca ka rawa ni cala kina vakalawa; se
  - (c) me tarova na gone mai na nona rawa ni vakayacora, se mai na nona sa vakayacora sara tiko ga nai tovo e veivakalolovirataki se e rawa ni veivakaleqai; se
  - (d) na nodra qaravi na gone ena veisiga e sa sala sara tikoga ni nodra tuberi cake tiko me ra gonei tovo vinaka.
- (2) E sega ni dua na ka e rawa ni tokona nai le ni dodonu me vakayagataki na sala kaukauwa, me rawa kina na veivakadodonutaki.
- (3) Ke tiko na vakatitiqa, sa vakadeitaki ni tu na kaukauwa ki na Tabana ni Ovisa me kua ni veilewaitaki na veikudru e laurai ni sega na yavu e tokona na veivaqai, ka laurai ni sega talega ni tiko na kena gadrevi raraba mai vei ira na lewe ni vanua me dua na kena veilewai.

A CAVA NA KENAI BALEBALE OQO?

E veilecayaki vakalevu, ia, e kunei ga eke ni sega ni rawa vua e dua nai tubutubu me tara na gone se me vakaukauwataki yani na lewa me vakadodonutaka na nonai vakarau na gone oya, ia ei tavi tikoga ni tubutubu oya me qarauna me kakua ni vakayacora na gone nai tovo ca. Ena levu na gauna, e sega ni matata na kedrau duidui na 'tarovi' kei na 'vakadodonutaki'. Na kena tarovi edua nai vakarau e kunei vakalevu ni dau laki yaco na veivakadodonutaki.

Edau kauta talega mai na veilecayaki na lawa ena nodra vakayagataka na ovisa na nodra vakatulewa. Era gadreva na lewe ni vanua me ra kila se cava e tukuna na lawa, ia me kakua ni mai sugulaki vei ira na vakatulewa e biu tu mai vakaveitalia. Me kenai kuri, e tukuni ga eke na na vakatulewa ni ovisa. E sega ni wili kina na veitabana tale eso e qaravi ira na Gone, Taba Gone kei na Matavuvale (Child Youth & Family).

ERA CA TAUCOKO LI NA SALA NI VEIVAKADODONUTAKI SE E CA DUADUA GA NA KANA KUITA?

E dua na taro vinaka oqori. Ena dua na bose ni Early Intervention Association, e a tukuni kina ni sega ni vakaivakarau, e saqata talega na UN Declaration of the Rights of the Child. E kenai rairai ni sa rawa ni na vakatabui talega na veikaukauwa e tu vei ira nai tubutubu ena nodra qaravi vinaka na gone ni matavuvale.

SO ERA TUKUNA NI SA VAKATABUI NA KUITA, KA SO ERA VAKACALA

Qo e dua na leqa e sotavi tiko ka sai ira sara ga era tokona matua na kena vakalawataki na vakatabui ni tau ni kuita, era vakavuna tiko na veilecayaki ena nodra matavulotaka tiko na veika dina ena rawa ni yaco. Raica mada na veika e tukuna koto oqo ko Green MP Sue Bradford:

2007: *“.....e cala vakalawa na nodra kuitataki na gone.”*

2008: *E a sega vakadua ni wili me cala vakalawa na kuita ni gone, ka na sega ni vakakina.”*

2008: *“...sa dodonu me ra ciqoma nai tubutubu ni sa sega ni vakalawa na kuita ni gone.”*

NA CAVA E GADREVI KINA NA NANUMA NI LEWE NI VANUA RARABA ENAI ULUTAGA OQO

E a volai e dua na vakatutu ka ra sainitaka e sivia e lewe 300,000 me sa vakarautaki e dua nai Vola veikauyaki me ra vakaraitaka mai kina na nodra nanuma na lewe ni vanua ena vuku ni kena gadrevi me veisautaki na lawa, ka tiko ea ruku ni ulutaga ni Citizen Initiated referenda law.

NA TARO CAVA E TAROGI TIKO?

E dodonu li vei Niu Siladi me wilika ni cala vakalawa na veivakanakuita-taki ni vakayacori oqo me sala ni nodra veivakadodonutaki nai tubutubu?

E DINA LI NI RA A DIGITAKA NA 113 NE LEWE NI PALIMEDI ME VEISAU NA LAWA?

Io, e dina. E dodonu me ra a vakayacora na nodra digidigi ni ra sa vakadikeva ka vakadeuca vakavinaka na veika kece sara e baleta. Ia, na vu ni leqa ni a vakasaurarataki yani mai vei rau nai liuliu ni soqosoqo lelevu ni Labour kei na National, me ra vakamuraia ga na ka e digitaka nai soqosoqo, ka me ra sa tokona ga na veisau ni lawa.

E SEGA LI NI CAKACAKA TIKO NA LAWA?

E sega sara ga. Me vaka ga na ka e a nanumi ni na yaco, era sa mai yaco tiko na veimatavuvale vinaka, me ra koko ena so na veivaqai, era beitaki ka kau ki na mataveilewai mai vei ira na ovisa, ka laki yaco sara ni ratou gole na CYF me ra laki kau tani mai na gone main na nodra vale. Me kenai vakaraitaki, e sa kacabote ki na 30% ena loma ni dua na yabaki na veitukutuku sa vakaraitaki yani ki na CYF (raica na graph), me tekivu mai na gauna e vakadonui kina na lawa oqo. Ia, na levu ni kisi e gadrevi me ra vakadikevi tale e sa lutu sara. Era vakasabusabutaka na

ovisa kei na CYF na nodra gauna vinaka me ra qarava kina nai veitavi tale eso, ka ra mai vakaotia tiko ena vaqaqa na veikisi e sega na kena dina.

E DINA LI NI RA VAQAQAI TIKO NA TAMATA MAI VEI IRA NA OVISA ENA VUKU NI VEIVAKANA KUITA TAKI?

Me tukuni tale mada, e sega ni dina qori.. Ni dikevi na nodrai vola tukutuku vakavula ono na Ovisa enai tekivu ni yabaki sa oti, e kunei kina ni tubu cake ena 200% na matavuvale era vaqaqai ena vuku ni veivakana kuita-taki kei na veivakavulici e vakayacori vei ira na gone ka vakayagataki kina na veitaratara, ia e sega ni yacova yani na 10% na kisi e kunei kina ni ra sa beitaki nai tubutubu.

E TIKO LI E SO NA KEDRAI TUKUTUKU NAI TUBUTUBU VINAKA ERA SA VAQAQAI OTI, BEITAKI, KA RA SA VAGALALATAKI TANI MAI NA GONE MAI NA MATAVUVALE?

E ka ni rarawa ni tiko. E levu sara ka rawa ni kunei oqo ena website www.familyfirst.org.nz. Qo na veikisi era sa kilai tu. Era tu sara talega ka sega ni ra kilai (me vaka e kunei ena nodratou graph na CYF ka tukuni tiko mai cake.

E SEGA LI NI VEIVUKE NA LAWА ME TAROVA NA NODRA VAKALOLOMATAKI NA GONE?

E ka ni rarawa ni sega, ka sega ni ka ni kidacala oqo vei Green MP Sue Bradford, ena nona kaya vakaoqo ni sa vakadonui oti na lawa – “*The matetaka ni nodra vakalolomataki na gone enai tovo kaukauwa e se ia tiko ga – ka sa ka ni rarawa dina. E a sega ni naki ni noqu vakatutu me sotava na leqa oqo.*”

NA CAVA GA E VUNA NA NODRA VAKALOLOMATAKI NA GONE?

Ena vola tukutuku ni UNICEF (2003 & 2007) kei na CYF Report (2006) e kunei kina ni vakavu vakalevu oqo mai na vakayagataki vakasivia ni wai ni veivakamatenitaki, na kavoro ni matavuvale, na dravudravua kei na oca ni vakasama, na nodra sega ni bula na gone vata kei ira na nodrai tubutubu dina, nodra bula ena loma ni vale ka dua tikoga nai tubutubu e veiqaravi, na malumalumu ni sema vakavuvale, na tu vakadravudravua, na kena sega ni rawati na vuli vinaka, na kena sa tarai yani na bula vakaitubutubu ni se lailai na yabaki ni bula. E nai vola tukutuku ni UNICEF, mai na 10 na veivanua lelevu e kunei kina na tiko vinaka ka vakaukauwataka kina na nodra qaravi vinaka na gone, e 6 vei ira oqori e sega ni ra vakatabuya na nodra kuitataki na gone.

NA CAVA E TUKUNA NA VAKADIDIKE ME BALETA NA VEIVAKANA KUITATAKI KEI NA NODRA VAKALOLOMATAKI NA GONE?

Ena dua na vakadidike ni Otago University ni 2007, e kunei kina ni ko ira na gone era dau kuitataki ena sala ni veivakavulici - e tautauvata, se e vinaka cake sara na nodra rawa ni ciqoma na veika kaukauwa e caka vei ira me ra vakacacani kina, vakatalega kina na ka era rawata vakavuli – mai vei ira era sega sara ga ni dau kuitataki. E dua talega na vakadidike ni Christchurch School of Medicine ni sega ni dua na kedrau duidui vua e dua e sega ni dau kuitataki kei koya e dau vakarauta toka ga na nonai totogi. E tukuna vakaoqo na vakadidike “*E veivakacalai na kena tukuni tiko ni totogi e dau tau ena veigauna eso, sei totogi e soli ena nodra tarai na gone, e tiko na kena leqa ena veigauna sa tu ki liu*”

O SWEDEN E A VAKATABUYA NA VEIVAKANA KUITATAKI ENA 1979. NA CAVA E A YACO TARAVA?

Na vakadidike e vakaraitaka ni a levu cake na leqa e sotavi ka lailai na vinaka e kune kina. Me tekivu mai na gauna ni tabu, e vaka 15-taki(1505%) na tubu cake na nodra vakalolomataki enai valavala kaukauwa na gone yabaki 7 ka lako sobu, ka vaka 24-taki na cala vakalawa ena vuku ni tovo kaukauwa ena kedra maliwa nai taba gone.

NA CAVA ERA TOKONA KINA NA VAKATABUI NI VEIKANA KUITATAKI NA VEILAWALAWA VAKATAKI BARNADOS KEI PLUNKET

E cala tiko na nodra nanuma ni na vakalailaitaka na nodra vakalolomataki na gone e Niu Siladi. E donu tiko na nodra kauwai me baleta na nodra dau vakasagai na gone – eda tokona oya – ia, na kuita mamada e sega ni tautauvata kei na veivakalolomataki. E cala tiko na vanua era rai tiko kina. E dodonu me ra saqata na lawa ka na yaco kina me tucake mai e dua ka na rawa ni laki yaco me tamatai valavala kaukauwa. Me da vakaraica matua na vanua e vu dina tiko mai kina na nodra vakalolomataki na gone. O ira na nodra daunivei qaravi na veilawalawa ka tukuni mai cake era kila vinaka sara tu ga na veika oqo.

A CAVA NA KENAI WALI?

- (1) Me raici tale mada vakamatua na lawa sa tiko rawa oqo ka me ra maroroi ko ira nai tubutubu vinaka ena nodra vakayagataka na kuita me baleta tiko na nodra vakadodonutaki na gone, ka me ra kakua ni raici ni ra cala vakalawa me laki yaco kina me ra beitaki ka veilewaitaki mai vei ira na ovisa se na CYF.
- (2) Me vakaduri e dua na Royal Commission me rawa ni vakadeuca raraba na vu ni kavoro ni matavuvale, na vakayacori ni tovo kaukauwa ena loma ni matavuvale kei na nodra vakalolomataki na gone – ke gadrevi eso tale nai vakamacala, sema yani kina www.stoptheabuse.org.nz.

Me kenai tinitini ga, ni ka bibi duadua sai koya na kena rogoci na domodra na lewe ni vanua e Niu Siladi. Nai balebale ni Referendum oya me ra vakarogoca na dau ni politiki na nomuni nanuma.

MO DIGITAKA NA - S E G A (N O)

ME RA MAROROI NAI TUBUTUBU VINAKA

E TIKO DINA GA NA KA E VUNA NA NODRA DAU VAKALOLOMATAKI NA GONE, O KOYA OYA ME SOTAVI